

ŽAVINTA SIDABRAITĖ

KOTRYNA REKAŠIŪTĖ

Kai kurios surinkimininkų literatūros formavimosi Prūsijos Lietuvoje tendencijos: sąsajos su vakarietiška tradicija ir lokalinės inovacijos¹

ANOTACIJA. Surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje gyvavo apytikriai nuo XVIII amžiaus vidurio iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Maždaug tiek pat laiko buvo verčiama, kuriama ir leidžiama surinkimininkų poreikius atitinkanti literatūra. Straipsnyje pristatomos pietistinio pobūdžio literatūros lietuvių kalba leidimo ištakos, sąsajos su vokiškos pietistinės literatūros tradicija, analizuojama tolesnė surinkimininkų literatūros raida, žanrinė įvairovė. Atkreipiamas dėmesys, kad XIX–XX amžiaus pradžioje į literatūros rengimo darbą vis drąsiau įsijungiant pasauliečiams – daugiausia mokytojams ir ūkininkams, stiprėjo liaudinis surinkimininkų literatūros pobūdis. Būtent tokia literatūra atitiko neišsilavinusio skaitytojo lūkesčius tiek turinio, tiek estetinės raiškos požiūriu ir vis dažniau tapdavo surinkimininkų kasdienybės dalimi. Formavosi skaitymo pomėgis.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: pietizmas, surinkimininkai, lietuvių literatūra, giesmė, biografija, vokiečių literatūra; sakytojas, Johanas Arndtas, misticizmas, sentimentalizmas.

---

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-MOD-17-10).

ĮVADAS

Tradicijos ir inovacijų užčiuopimas literatūroje bet koku atveju yra gana probleminis, o atsakymas į šitą klausimą – situacinis. Mūsų atveju atspirties tašku, tradicija, laikysime liuteroniškąją ortodoksinę literatūrą, kurios tradicija, mentalinė ir estetinė, Prūsijos Lietuvos raštijoje jau buvo nusistovėjusi, pradedant Jono Brektūno (1536–1602) darbais² ir baigiant Johanno Gottlobo Heimo (Johann Gottlob Heym, 1738–1788) pamokslų rinkiniu *Mišknygos*³. Pastarasis, nors pietistų ir gana mėgtas, vis dėlto parengtas laikantis ortodoksinės minties ir klasicistinės estetikos principų. Inovacija laikytina tai, kas šios pasaulėjautos ir estetikos kontekste surinkimininkų aplinkoje radosi nauja: viena vertus, atsitraukimas nuo ortodoksinės liuteronybės, atogrįža į katalikiškos Viduramžių mistikos tradiciją, katalikišką hagiografinę literatūrą, tam tikras magijos formas, kita vertus, dėmesį faktui, geografinį smalsumą, posūkį jausminės, sentimentaliosios raiškos link.

Surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje gyvavo apytikriai nuo XVIII amžiaus vidurio iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Maždaug tiek pat laiko

² [Jonas Bretkūnas], *Kollectas Alba Paspalitas Maldas / praftafū Nedeliafu ir didzofu Schwentefu / per wiffus mætus Hercegifteie Prufu giedamas / ifsch Wokifchko liešuwio / ing Lietuwifschka perguldytas / Per Jana Bretkuna. M.D.LXXXIX*; [Jonas Bretkūnas], *Giefmes Duchauanas / ifsch Wokifchka ing Lietuwifschka liešuwifschka liešuwio / per nekurius Plebonus Hercegiftes Prufu / perguldytas. Iffpauftas Karaliauczie / per Jurgi Osterbergera, 1589*; [Jonas Bretkūnas], *Postilla Tatai efti Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu / fakamuiu Bašniczoie Krikfczionifchkoie / nūg Aduento ik Wæliku. Per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziui Prufūfu. Iffpaude Karaliaucziui Jurgis Osterbergeras. Mæta Pono 1591*. Apie Jono Bretkūno leidinius žr. Ona Aleknavičienė, *Jono Bretkūno Postilė Lietuvoje: sklaidos istorija*, in: *Jono Bretkūno Postilė*, parengė Ona Aleknavičienė, studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005, p. 13–143; Ona Aleknavičienė, „Jono Bretkūno Postilės (1591) teksto istorija: perikopių redagavimo šaltiniai“, in: *Archivum Lithuanicum*, t. 10, 2008, p. 29–60; Dainora Pociūtė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, p. 27–29; Guido Michelini, *Mažosios Lietuvos giesmyių istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XIX a. pabaigos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009, p. 34–45.

³ [Johann Gottlob Heym,] *Mišknygos, kurrofa wiffos Ewangēlios per cžēla Mēta iβguldytos, jeib nobažni Gafspadorei ir fu sawo Nammiškeis Nammėj' Diewui wertay flužit ir tikra žinne apie wiffa iβganimo Dawada igātu. Karalūcziuje Raštais išspauftos per Ering bey Aberland karališkus Drukorus Mette 1800*. Leidinį parengė bei su bendradarbiais išvertė Kristijonas Gotlybas Milkė (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807). Apie žr. Žvinta Sidabraitė, *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 136–172.

menčiau ar labiau intensyviai buvo verčiama, kuriama ir leidžiama surinkimininkų poreikius atitinkanti literatūra.

Pats surinkimininkų judėjimas yra palyginti menkai tyrinėtas, dar menčiau tyrinėta surinkimininkų literatūra. Tiesa, pirmojoje XX amžiaus pusėje parengta ir išleista keletas veikalų, kuriuose surinkimininkų judėjimas aprašytas ir analizuotas kaip socialinis-kultūrinis reiškinys. Bene išsamiausias tokio pobūdžio veikalas yra Viliaus Gaigalaičio (1870–1945) monografija *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preußischen Litauern*⁴ bei beveik iš karto lietuviui skaitytojui adaptuota ir išspausdinta lietuviška jos versija *Evangeliški surinkimai Lietuvoje*⁵. Surinkimininkų judėjimo istorija trumpai apžvelgiama pokariu išėvijoje išėjusioje Kristupo Gudaičio (1898–1972) studijoje *Lietuviai evangelikai*⁶. Tarpukariu išėjo prisiminimų literatūrai priskirtina Jono Grygos (1859–1940) knygelė *Aprašymas apie Mažosios Lietuvos Evangelišką bažnyčią ir evangelišką lietuvininkų senąjį surinkimą seniau ir dabar*,⁷ o po karo Vokietijoje – Anusio Pėteraičio (1867–1957) prisiminimai *Surinkimai Prūsų Lietuvoje*⁸.

Surinkimininkų literatūra, kaip lietuviškos knygos istorijos dalis, išsamiausiai aptarta ir analizuota profesoriaus Domo Kauno darbuose⁹, ir svarbiausiame iš jų – fundamentalioje monografijoje *Mažosios Lietuvos knyga*¹⁰. Šis darbas tampa bet kokių tolimesnių tyrimų pagrindu. Vis dėlto pietistinio pobūdžio literatūra liko beveik visų lituanistinių tyrimų paraštėse – pristatoma, apžvelgiama, bet iš esmės beveik netyrinėta. Tai lėmė palyginti vėlyvas jos

⁴ [Vilius Gaigalaitis], 1904: *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preußischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, Königsberg: Beyer, 1904.

⁵ [Vilius Gaigalaitis], *Evangeliški Surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį*, Priekulė, 1904.

⁶ Kristupas Gudaitis, *Lietuviai evangelikai*, Rodney: Rūta, 1957, p. 28–53.

⁷ Jonas Gryga, *Aprašymas apie Mažosios Lietuvos ewangeliszką baznyczyą ir ewangeliszką lietuwininkų senąjį surinkimą seniau ir dabar*, Klaipėda: Rytas, 1926.

⁸ Anusas Pėteraitis, *Surinkimai Prūsų Lietuvoj / Sakytojas Anusis Pėteraitis*, [Kylis:] Lietuvių Evangelikų liuteronų Vyr. Bažnyčios Taryba, [1948].

⁹ Domas Kaunas, *Iš lietuvių knygos istorijos: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų*, Vilnius: Mokslas, 1986; Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knygų link: dokumentinio paveldo socialinėje aplinkoje sakytinė ir vaizdinė istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

¹⁰ Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.

leidimo periodas ir verstinis pobūdis: XIX amžiuje vis gausiau radosi originalių pasaulietinių kūrinių lietuvių kalba.

PIRMIEJI PIETISTINĖS PAKRAIPOS LITERATŪROS VERTIMAI IR LEIDIMAI

Pietistinės pakraipos lietuvių literatūros pradžia reikėtų pradėti skaičiuoti nuo XVIII amžiaus pirmosios pusės. Ir pirmiausia čia iškyla dvi mūsų kultūros figūros – Fabijonas Ulrichas Glazeris (Fabian Ulrich Glaser, 1688–1747) ir Adomas Frydrichas Schimmepfennigis (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1699–1763). Sėkmingiausias Prūsijos Lietuvoje judėjimo pradžioje buvo pietistinės giesmės kelias.

Glazeris, baigęs Karaliaučiaus universitetą (1712), visą gyvenimą dirbo Didlaukių (Įsrūties apskritis) parapijos kunigu. Jis laikytinas pietistinės giesmės, daugiausia Halės teologo pietisto Johanno Anastasiuso Freylinghause-
no (1670–1739), vertėju ir propaguotoju Prūsijos Lietuvoje. Jau 1732 metais išėjusiame Jono Berento (Johann Berendt, 1667–1737) giesmyne, dar vadinamame Kvanto-Berento giesmynu¹¹, įdėtos 22 Glazerio verstos giesmės. 1736 metais Halėje išėjo atskiras jo sudarytas giesmynėlis „Kelos nobažnos Giesmes Lietuvinkams ant dūšios išganymo išduotos“. Šis giesmynas, vis pildomas naujomis giesmėmis, dar buvo perleistas du kartus – 1738, 1740 metais¹². Išpopuliarėjęs Glazerio giesmynas 1745 ir 1748 metais buvo išleistas kaip savarankiškas oficialaus lietuviško giesmyno *Iš naujo perveždėtos*

¹¹ Apie Johano Jakobo Kvanto (Johann Jakob Quandt, 1686–1772) vaidmenį rengiant giesmyną pl. žr. [Gottfried Ostermeyer], *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore du der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied*, Königsberg: gedruckt mit Driestischen Schriften, 1793, S. 78–83; Gotfrydas Ostermejeris, *Rinktiniai raštai*, parengė ir vertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Vaga, 1986, p. 342–345); Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė, „Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai“, *Archivum Lithuanicum*, 2016, Nr. 18, p. 55–59; Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė, „Johann Jacob Quandt: „ich [...] mir diese Sprache einiger maßen bekannt gemacht“, *Annaberger Annalen*, 2017, Nr. 25, S. 27–28.

¹² Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: XVIII–XIX amžiai, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963, p. 44; Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 166.

giesmių knygos priedas, kurį sudarė 128 Glazerio verstos giesmės. O 1750 metais išėjusiame Šimelpfenigio redaguotame oficialaus giesmyno leidime Glazerio giesmynas, papildytas dar ir paties Šimelpfenigio verstomis pietistinių nuotaikų giesmėmis, tapo integralia oficialaus giesmyno dalimi. Taip pietistinė giesmė, iš karto ypatingai pamėgta lietuvių giedotojų, tapo oficialiai pripažinta pamaldumo praktikos dalis.

XVIII amžiaus viduryje, 1751 metais, šaltinių liudijimu, Karaliaučiuje taip pat buvo išleistas Halės pietisto Karlo Heinricho von Bogatzkio (Karl Heinrich von Bogatzky, 1690–1774) religinės poezijos rinkinėlis, kurio šiandien nėra žinomas nė vienas egzempliorius¹³. Nežinomas ir vertėjas. Šis leidinys laikytinas pirmuoju vadinamosios *Prastos ale už auksą brangesnės skrabnyčėlės* leidimu, itin išpopuliarėjusiu XIX amžiuje (1817–1921 metais iš viso perleista 24 kartus)¹⁴.

Su Glazerio vardu sietinas ir pirmųjų pietistinės pakraipos prozos veikalų lietuvių kalba atsiradimas. 1750 metais buvo išleistas vadinamasis Martyno Liuterio (Martin Luther, 1483–1546) „Mažasis katekizmas“ su Glazerio verstu pietizmo pradininko Augusto Hermano Frankės (August Hermann Francke, 1663–1727) mokinio Johano Jakobo Rambacho (Johann Jacob Rambach, 1693–1735) *Pamokslu apie išganymo davą*¹⁵. Leidinys buvo populiarus, leidžiamas bemaž iki XIX amžiaus vidurio (paskutinis žinomas leidimas išėjo, berods, 1845 metais)¹⁶. Deja, šio populiaraus leidinio XVIII amžiaus leidimų neberandama nė vieno egzemplioriaus.

Kiti du šiandien mums žinomi XVIII amžiaus pietistinės prozos lietuvių kalba veikalai, deja, liko rankraščiuose. Tai vėlgi minėto Glazerio XVIII amžiaus pradžioje, apie 1729–1732 metus, parengtas keturių dalių dvikalbis keturių dalių vokiečių-lietuvių katekizmas „Nammû Sũuilês ir Baũnycũês

¹³ [Karl Heinrich von Bogatzky], *Prafta, alle už Aukšą brangefne Skarbinyczele Diewo Waiku, sawo Skarbą Danguje turrinczujû, kurroje yra randami kelli šwento Rašto Ludijimai fu nobažnais Giefmû Atfidufaujimais*, Karaliaučius, Hartungo spaustuvė?, 1751.

¹⁴ *Lietuvos bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. 53–54; *Lietuvos bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 2: 1862–1904, kng. 1: A–P, 1985, p. 259–260.

¹⁵ [Martynas Liuteris, Johanas Jakobas Rambachas], *D. Mert. Luteraus Mažas Katgifmas ir D. Jono Jok. Rambako Pámokslas. Karaláuczuje 1750*.

¹⁶ *Lietuvos bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. 230–231.

Pamôkflas“: 702 puslapių rankraštis šiandien saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje Vytauto Didžiojo universiteto rankraščių fonde (šifras *F1-C59*)¹⁷.

Apie antrojo rankraščio buvimą mes, deja, teturime tik paliudijimą. 1819 metų Johanno Arndto „Šešių knygų apie tikrą krikščionumą“ prakalbos autorius nurodo, kad ši knyga jau buvusi XVIII amžiaus viduryje į lietuvių kalbą išversta minėto Papelkių kunigo Adomo Frydricho Šimelpfenigio¹⁸. Deja, Šimelpfenigio vertimo rankraštis dingęs per Napoleono karus ir šiandien nežinomas ar tiesiog dar nesurastas.

SURINKIMININKŲ LITERATŪROS PLITIMAS IR ŽANRINĖ ĮVAIROVĖ

Palyginti spartus surinkimininkų literatūros plitimas pačioje XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiaus pradžioje buvo lemiamas ne tik suaktyvėjusio pamaldumo poreikių, bet ir kitų knygų leidybai palankių faktorių: 1) Prūsijos Lietuvoje nuo XVIII amžiaus pradžios vykdyta švietimo reforma amžiaus pabaigoje davė vaisių: iš amžiaus viduryje vos vieno kito skaityti mokančio lietuvių valstiečio, Gotfrydo Ostermejerio liudijimu, baigiantis šimtmečiui liko vos vienas kitas nemokantis skaityti¹⁹; 2) be to, XVIII amžiaus pabaigoje knygų spausdinimas atpigo.

XIX amžiuje pasiektas beveik visuotinis Prūsijos Lietuvos lietuvių raštingumas, leidžia pirmą kartą lietuvių literatūros istorijoje prasmingai kalbėti apie literatūros populiarumo faktorių. Gebėjimas skaityti, finansinis pajėgumas

¹⁷ Rankraštyje esančias giesmes tyrė Gertruda Bense. Žr. Gertrud Bendse, „*Giedojam tau – Wir singen dir*“. *Zur Textgeschichte der preußisch-litauischen Gesangbücher im 18. Jahrhundert, Hellesche Sprach- und Textforschung*, t. 8, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001, S. 145–190.

¹⁸ [Anonymus], „Priekalba“, in: [Johann Arndt], *Nobazdininko Jono Oranto, buwufo wyraufso Wyfkupo Kunigaikštyfte Lyniburkiej, šefšos Knygos apie Tikra Krikščionuma apie naudinga Prifwertima, širdinga Gailesti ir Smutka del Grieku, kaip ir apie tikra Tikejima, ir šwenta Gywenima wiernu Krikščionu. Podraugei fu Zegnone papildytoms Maldu=Knygomis, wadinamoms Rojaus=Darzelis, Karalauzujė, drukawotos prie Endrik Degen. 1807, p. 16.*

¹⁹ [Gottfried Ostermeyer], op. cit. P. 5; Gotfrydas Ostermejeris, op. cit. P. 180. Beje, Rudolfo Schenda's atliktas tyrimas rodo tuo metu kur kas žemesnį vokiškų žemių gyventojų raštingumo lygį. Anot jo, 1800 metais raštingų gyventojų dalis sudarė tik 25% visų gyventojų. Žr., Schenda Rudolf *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910*, Frankfurt a. M.: Klostermann, 1970, 445.

įsigyti knygų formavo ne tik privalomos taikomosios (apeiginės) literatūros rinką, bet kūrė ir vadinamojo asmeninio poreikio knygų rinką – kai knyga įsigyjama skaityti laisvalaikiu, savo malonumui. Žinoma, kalbant apie be išimties religinio pobūdžio surinkimininkų literatūrą, tai dar labai sąlyginis matmuo, bet fiksuoti proceso pradžią tikrai galima.

Absoliučiai populiariausia surinkimininkų knyga laikytinas Kristijono Endrikio Mertikaičio (apie 1775 – prieš 1856?) giesmynas „Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi“. Pirmą kartą išleistas 1800 metais²⁰ giesmynas vartosenoje išsilaiškė iki pat XX amžiaus vidurio. Populiariausias prozos leidinys – Johanno Arndto maldų knyga „Rojaus darželis“²¹ (1807–1918, 22 leidimai) ir Dovydo Ploniaus *Mišių knygos*²² (1826–1919, 12 leidimų).

Surinkimininkų poreikiams tenkinti, ypač XIX amžiaus pirmojoje pusėje, buvo leidžiama religinė, beveik išimtinai verstinė literatūra, o amžiui įsibėgėjant pamažu ėmė rasti ir originalių kūrinių.

Žanrų aprėpties požiūriu pietistinė literatūra tęsia susiformavusią religinės raštijos tradiciją: giesmynai, katekizmai, pamokslai ir jų rinkiniai, įvairaus

²⁰ 1800 metų leidimo egzempliorius nežinomas, aprašytas pagal bibliografinius šaltinius. Žr. *Nacionalinės bibliografijos duomenų bankas*, internetinis adresas: <https://nbdb.libis.lt/showRecordDetails.do?recordNum=29&biId=808072&catalog=false&resId=&previewUrl=undefined&epaveldas=f> Čia pateikiama 1817 metų leidimo antraštė: [Kristijonas Endrikis Mertikaitis], *Wiffokies Naujes Giesmes arba Ewangeliški Psalmi*, kuros ikšolei kaip po wiena kaip ir po kelles, i mažas Knygeles Surafšytas Buwa, Dabbar alle wienas Knygas furinktas ir pagal norejima kelliu Nūbaznu Dušiu i Druka Padūtas, Antrū kartū Išpauftas. Tilžėj; 1817. Raštis išpauftas prie Endrikis Pof, Karališkas Druckorus ir Knygininkas.

²¹ Vaclovas Biržiška Arndto *Rojaus darželio* ir Šešių knygų apie tikrą krikščionumą vertimą priskyrė Kristijonui Endrikiui Mertikaičiui, žr. Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: XVI–II–XIX amžiai, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1963, p. 60. Inga Strungytė-Liugienė, atlikusi *Rojaus darželio* kalbinę analizę, paneigė Biržiškos spėjimą. Žr. Inga Strungytė-Liugienė, *XIX a. pirmosios pusės surinkimininkų giesmynų istorija (genezė ir kalba)*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, filologija (04H) Vilnius, Vilniaus universitetas, 2014, p. 74–81.

²² [Dovydas Plonius], *Mišū Knygos. Tai yra: tai Išguldimmas ewangeliškū Mišūs ūdžū pēr c3ēlā Mētā, ant wiffū Nedēlēs Dienū. Iš wokišku Mišū Knygū i lietuwiškā Kalbā pērgulditos, ir drukawotos, Mette 1826. Ir tas Tiefs ne iš wienū Knygū yra imtos, bet iš kelliū, butent daugiausi iš Oranto Mišū Knygū, Auguft Ermann Franka, D. M. Luteraus Mišū Knygū, ir dar kellū Kunnigū, i Knygas fudetos, ir Prufū žēmeję gywenantiems Lietuwininkams Raštis pirma karta išpauftos. Druck und Verlag von Heinrich Pof in Tilse, Tilžē: Heinricho Posto spaustuvē, 1826.*

pubūdžio dorovinė ugdomoji literatūra. Tačiau glaudžios surinkimininkų ideologinės sąsajos su vokiškais pietistinės pakraipos judėjimais bei bendroji literatūros raidos tendencija paskatino į lietuvių kalbą versti bei imti kurti biografijos, kelionių literatūros, laiškų žanro literatūrą. Tuo metu radosi ir visai lietuvių literatūroje naujas žanras – aforizmų rinkinys, vadinamosios burtikės.

Potencialaus vartotojo ribotas gebėjimas skaityti laikytinas priežastimi to, kad pirmiausia išpopuliarėjo nedidelės apimties ritminė literatūra – giesmė. Giesmę buvo lengva įsiminti iš klausos, ji surinkimininkui daugeliu atveju keitė kasdienybėje sielos atverčiai būtiną liaudies dainą. Vėliau atėjo eilė ir prozos žanrams: maldoms, pamokslams ir biografijoms. Surinkimininkų terpėje šios literatūros formos gyvavo dviem pavidalais – kaip rašytinė ir kaip sakytinė literatūra. Rašytinė buvo spausdinti maldų ir pamokslų rinkiniai, šiek tiek vėliau ir laiškai, sakytinė – sakytojų ar kitų surinkimininkų kuriamos situacinės maldos, sakomi pamokslai, liaudies pasakojamos, kuriamos, daugiausia sakytojų, biografijos.

Sakytinės literatūros populiarumą sunku pamatuoti. Jį paliudija įvykusi formos kaita, t. y., kai sakytinė literatūra užrašoma ir tampa rašytinės literatūros dalimi. Pagal liaudies kūrybinės energijos proveržį liaudies dainą keitusios giesmės alternatyva prozos žanre drįsčiau laikyti iš lūpų į lūpas plitusias sakytojų ar kokių kitų žymesnių pamaldumo herojų biografijas, kurios ir užrašytos išsaugojo sakytinio žanro ypatybes. Kuriamos biografijos turėjo tapti mito, pasakos alternatyva. Gaila, kad šių biografijų užrašymo tradicija nesusiformavo.

Išplitusios burtikės, nors spausdinto žodžio turiniu buvo imtos iš liuteroniškos literatūros (Liuterio darbų, giesmynų), tačiau savo naudojimo praktika aiškia buvo susijusios su magijos sritimi: jos perėmė vadinamųjų liaudies spėjimų, būrimų funkciją.

Gerokai vėliau – XIX amžiaus antrojoje pusėje – XX amžiaus pradžioje Prūsijos Lietuvoje išplito kelionių aprašymai. Jų kūrimas ir sklaida buvo susiję su Vokietijos pietistų vykdyta misijų veikla. Misijų kraštų, kelionių į juos aprašymai buvo spausdinami periodiniuose leidiniuose, leidžiami atskiromis knygelėmis. Į lietuvių kalbą tokius „religinio ir grožinės nuotykinės literatūros pobūdžio kūrinius“ vertė patys misijų dalyviai lietuviai²³. Šis ne tik surinki-

²³ Domas Kaunas, *op. cit.*, p. 307.

mininkus, bet ir visus lietuvininkus dominęs literatūros klodas dar reikalauja išsamesnio tyrimo.

RENGĖJŲ PASAULIEČIŲ ĮSIJUNGIMAS

Tai, kad surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje didele dalimi kilo „iš apačios“, buvo liaudies, liaudinis, ir pati protestantiška pietistinė ideologija sudarė prielaidas į religinės literatūros vertimo ir kūrimo darbą ateiti pasauliečiams. Leidinių pratarmėse autorių pasauliečių išsakyta motyvacija liudijo, kad išsilavinusių kunigų luomui nebepakako kiekybinės ir kokybinės energijos tenkinti religinio liaudies įkarščio poreikius. Ūkininkas iš Alkarnio Dovydas Plonius, populiaris surinkimininkų postilės sudarytojas ir vertėjas, savo veikalo prakalboje rašė:

kreipefi Dievs prie Lietuvininkū, tarp didžujū ir mokitujū nerafdams, kurs tą Darbą ištaifiti galletu, tai kreipefi jis prie praftū Láukininkū, ikalbindams, bene tu vokiškas Knygas ☐ lietuvišką Kalbą perftatyfi... [...] dabbar wiens Laukininks žagrę padejes Plunkfną nutwerę, ir tą diddę Budawonę išbudawojo...²⁴.

Ta pati tema suskamba ir Jono Grygos, tiesa, jau gerokai vėliau, išverstos hališkio Karlo Heinricho Bogatzkio (Karl Heinrich Bogatzky, 1690–1774) ugdomosios knygelės *Didysis darbas prisivertimo* (1912) pratarmėje:

Dabar kur Ukio Darbus padėt galėjau, rodos tas Czėfas priėjęs, fenąją Skolą, kuri wis ant mano Szirdiės ir Sažinės teb gul, atlikti ir šitas branges Knygas perftatyti...²⁵

²⁴ [Dovydas Plonius], „Priekalba. Arba Surašimmas šiuo Mūsų Knygū, apie jų Prafidejima“, in: *Mūsų Knygos. Tai yra: tai Išguldimmas ewangeliškū Mūsųš Žodų per czėlą Mėtą, ant wiffū Nedėlės Dienū. Iš wokišku Mūsų Knygū į lietuvišką Kalbą pėrgulditos, ir drukawotos, Mette 1826. Ir tas Tiefa ne iš wienų Knygū yra imtos, bet iš kelliū, butent daugiausi iš Oranto Mūsų Knygū, Auguft Ermann Franka, D. M. Luturaus Mūsų Knygū, ir dar kelliū Kunnigū, ☐ Knygas judetos, ir Prufū žėmeje gywenantiems Lietuwininkams Raštais pirma karta išspauostos. Druck und Verlag von Heinrich Pofst in Tilse, Tilžė: Heinricho Posto spaustuvė, 1826, p. 8.*

²⁵ Jonas Gryga, „Iwdims“, in: [Karl Heinrich von Bogatzky], *Didysis Darbas Prisivertimo Diewopi rašytas wifūtinam Pabudinimui ant tikro Prisivertimo podraug fu reikalinga Priekalba nū nabaštininko Endrikio von Bogackio dabar lietuviškai perftatytas, jeib šime pakiaufiame*

Minėtą skaitančios ir rašančios visuomenės formavimąsi liudija ne tik palyginti menkai išsilavinusio žmogaus iš liaudies poreikis imtis rašto darbų, bet ir jo orientavimasis dirbant į tokį pat paprastą skaitytoją. Arndto Šešių knygų apie tikrą krikščionumą prakalboje rašoma:

„Jis [per Arndtą išsakytas Dievo žodis] nor doties ir nūišmanantiems Kerdziams praftiems tiktai ftambus Darbus te mokantimfiems Lietuwininkams, ir kas tiefa tokiems paikimfiems Lietuwininkams, ir pirmaufei, kadangi kas paiko po Akkiu Swieto, ir kas ne aukštos, Gimminies ir kas paniekinta, tai Diewas išrinko, Ir jei kur butu norint filpnaufei Tikkinčzuju, nekurfai žodžo myletojis arba myletoje, kurrie šiu Knygu belaukdami, ir ši fawa Amželi butu kone pralauke, ir tik tas pamatyti, alle y jas fkaityti jau ne galletu, tai tokiems šis žodis šis y šes Knygas fuwyfytas Jezulelis, nor doties kaip fenojui Simeonui bey Annai fawe ant ju ranku imti, ir Pakajuje leifti y ta wieta kur mes nei jokiu Knygu jau ne priwalyfim, bet Ježu mufu Gywafties=Knygas išwyfim, fawo Wardus tofe matyfim, be Palowimo y jas fkaityfim...“²⁶.

Stebėdami ir tirdami pietistinės literatūros ištakas mes sykiu tampame pirmosios meilės (simpatijos) gimties liudininkai – pirmą kartą vyksta ne pavienio, o daugelio lietuvių valstiečių (žvejų, padienininkų, bernų, mergų...) neabejingas išžiūrėjimas į knygą, ir knygos atsigrėžimas į juos, jų svajones, norus, poreikius, pagaliau gebėjimus. Ir šis abipusis atsigrėžimas tvirtinamas atorama į Evangelijos tekstus, kuriant savitą švietėjiškos epochos kontekste itin paveikią knygos metaforą.

Nuo sovietmečio įsigalėjusi klišė, kad neišsilavinusių autorių atėjimas į pietistinę raštiją lėmė lietuvių kalbos lygio kritimą, manytina, turėtų būti peržiūrėta. Absoliučios daugumos leidinių kalba buvo aiški, vaizdinga, joje sruveno liaudies kalbos gyvybė ir, svarbiausia, būtent tokia kalba atitiko potencialaus skaitytojo lūkesčius.

Czėfe, kur tukftant Keliū gaunam išwyfti, derētu Atfifekimui wifiams Keleiwujams Danguna, Tilžė: Lituania, 1912.

²⁶ [Anonymus], „Priekalba“, in: [Jonas Orantas], *Nobaždininko Jono Oranto, buwufu wyraufu Wyfkupo Kunigaikštyfteje Lyniburkiej, šefos Knygos apie Tikkra Krikščonuma apie naudinga Priřwertima, širdinga Gailesti ir Smutka del Grieku, kaip ir apie tikkra Tikejima, ir šwenta Gywenima wiernu Krikščonuu. Podraugei fu Żegnone papildytoms Maldu=Knygomis, wadinamoms Rojaus=Darzelis, Karalaučius: Endrik Degen, 1807, p. 18–19.*

Surinkimininkų judėjimo kiltį ir išpopuliarėjimą lėmė, kaip ir visa žmogaus pasaulyje, daugybė veiksnių: idėjinė, socialinė ir netgi gamtinė aplinka. Grėsmės nuojauta ir nuolatinis galynėjimasis su mirtimi prasiveria išlikusiuose amžininkų pasakojimuose apie ypatingai lietingus ir šaltus metus prieš marą, kai vandens telkiniai išalę iki dugno ir lede sugaišusios žuvys, kai dar gegužės mėnesį buvę galima skrieti mariomis ledu, kai pavasarį ištvinę ar iššalę pasėliai. Negailestingai smogęs badas ir karo nelaimė, prasidėjusios epidemijos. Savųjų mirtys ir svetimųjų atėjimas (kolonizacija), tautų maišymasis. Socialinė nelygybė ir neteisybė. Kapitalizmo negailestingai klibinamas per amžius būtas valstietiškas sėslumas. Žmogaus gyvybės, jo jėgos menkumo aiškus suvokimas ir švietėjiška mintis, iki kraštutinumo didinusi asmeninės atsakomybės svorį²⁷. Proto išaukštinimas ir tūkstantmečius gyvavusios juslinės, jausminės patirties paneigimas. Kad ir tolimame horizonte, bet grėmingai švystelėjęs reliatyvizmo šešėlis. Ir daugybė kitų patirčių ar nuojautų stiprinusių nesaugumo pajustį.

Šiuose būties skersvėjuose apnuogintas žmogus ieškojo atspirties ir užuovėjos. Atspirtimi negalėjo tapti prėskos, širdies nepaliečiančios, visos esybės neperimančios religinės praktikos. Tokia atspirtimi tapo atnaujintas, pažadintas, intensyvus religinis išgyvenimas, jausmingumą ne tik nepaneigiančios, bet netgi skatinančios tikėjimo praktikos: bendruomeniškumas, ašaringi giedojimai ir maldos („...pafimeldžia tokiu Budu, koks Surinkimūfe papraftas yra, butent werkencziu ir dufaujancziu Balfu...²⁸), užburianti, ne vienu atveju į tam tikrą transą vedanti kartotė. Pietizmą, ir surinkimininkų judėjimą kaip jo atšaką, būtų galima suprasti kaip krizės religiją.

Religinio gyvenimo intensyvumas psichologiniu požiūriu lygintinas su intensyviu meilės išgyvenimu – tokio tankio energiją galima išlaikyti akimirką.

²⁷ Bene aiškiausiai asmeninė atsakomybė deklaruota Imanuelio Kanto (Immanuel Kant, traktate „Atsakymas į klausimą „Kas yra Švietimas?“ (Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?), išspausdintame 1784 metais.

²⁸ [Vilius Gaigalaitis], *Evangelijski Surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį. Sutaisfė Kunigas Dr. W. Gaigalatis, Priekulė, 1905, p. 35.*

Surinkimininkai iš tiesų išgyvena laikų pilnatvės nuojautą. Jie, kaip ir šimtai tūkstančių įtikėjusiųjų iki jų, buvo tikri, kad antrasis Jėzaus atėjimas čia pat. Štai anoniminis Arndto Šešių knygų tikro krikščionumo pratarmės autorius aiškiai nurodo pasaulį įžengusį į paskutinę žemiškojo laiko atkarpą, mat žmonės gyveną laiku

apie kurį Jėzus pats fake, kad fukilfe žmonės prieš žmones, ir Karalyfte prieš Karalyfte ir tokiaime jau dabbar atejufame Karru maru ir didžos Brangybes Czefe, kurriame jau tikkray efme...²⁹.

Populiarios surinkimininkų postilės sudarytojas ir vertėjas Plonius pratarmėje taip apibūdina knygos išleidimo ir gyvenamą laiką: „... dabbar jau patim Wakare ir Gale Swieto...“³⁰ Anas Pėteraitis taip pat liudija surinkimininkų išgyventą laikų pilnatvės pajautą:

Taigi Laikas yra atėjes, kad Pasaulis bus fugrautas ir teifiamas. Toks yra mano Jautimas del ateities: Wiešpats noretu mus rafti budincžus, tai efti pafiruošufus³¹.

Laiko pilnatvės išgyvenimas tapo tam tikra jausenos ir raiškos kliše, kuri nebebuvo suvokiama kaip aktualija. Šią temą kartotės mechaniką ir emociją bei intelektualinę nejautrą jai iliustruoja cituotos Arndto knygų leidime pagrečiui įdėtų dviejų prakalbų – lietuviško ir vokiško leidimų prakalbos, kuriose eksplikuojama ta pati laiko pabaigos nuojauta: vertėjas į lietuvių kalbą rašydamas apie dabar jau tikrai prisiartinusią pabaigą jau „neatsimena“, kad už kelių puslapių esančioje prakalboje, parašytoje prieš du šimtus metų, originalo autorius Arndtas kalbėjo lygiai tą patį.

²⁹ [Anonymus], „Priekalba“, op. cit., p. 16.

³⁰ [Dovydas Plonius], op. cit., p. 5.

³¹ Anas Pėteraitis, op. cit., p. 42–43.

Surinkimininkų judėjime ir literatūroje iš naujo tampa labai aktualūs Kristaus žodžiai: „Jei turėtumėte tikėjimą kaip garstyčios grūdėlį ir įsakytumėte šitam šilkmedžiui: ‚Išsirauk ir pasisodink jūroje, – tai jis jūsų paklausytų‘³²; „Iš tiesų sakau jums: jei turėtumėte tikėjimą, kaip garstyčios grūdėlį, jūs tartumėte šitam kalnui: ‚Persikelk iš čia į tenai, ir jis persikeltų. Jums nebūtų nieko negalimo‘³³. Surinkimininkas išgyveno dvejopą ilgesį: gaivinančio tikėjimo (bent kaip garstyčios grūdelio) ir stebuklo. Ši ilgesį atliepė, tad išpopuliarėjo įvairiausias su tikėjimu susijusios stebuklinės mistinės istorijos. Viena tokių, noriai perimta iš Vakarų ir prigijusi, buvo apie ugnyje nedegančias, vandenyje neskestančias Arndto knygas. Šie 14 puslapių verstiniai stebukliniai pasakojimai „Keturolika dywnû Nufidawimmû butent; kaip Wießpats Ponas Diewas ři Rojaus Darželi kaip Ugnije taip ir Wandenije nepažieiftą dywnû Budù išlaike“³⁴ buvo įdėti kiekvieno *Rojaus darželio* leidimo pradžioje. Visi vaizdeliai sudėlioti pagal aiškią stebuklinio pasakojimo schemą: vienam iš *Rojaus darželio* egzempliorių buvęs iškilęs mirtinas (dažniausiai ugnies, rečiau vandens) pavojus, tačiau stebuklingu būdu šios šiaip jau pražūtingos spaudiniams stichijos konkrečios knygos nepalietusios, o piktavaliai, siekę knygą sunaikinti, buvę nubausti sunkia liga ar netgi mirtimi. Nuo įprastų liaudinių *Rojaus darželyje* įdėti pasakojimai skiriasi gausia faktografinė informacija. Pavyzdžiui, pirmajame pasakojime nurodoma, kad veiksmas vykęs 1624 metų sausio 3 dieną, t. y. Trisdešimties metų karo metu; egzempliorius, kurį kietasprandis katalikas leitenantas Zacharijus įmetęs į degančią krosnį, buvęs leistas 1621 metais Jenoje Jono Beitmano spaustuvėje; stebuklingai išsigelbėjusi knyga pasakojamuoju laiku esą saugoma Bucbacho kunigaikščio Filipo bibliotekoje³⁵. Viena vertus, faktinės medžiagos gausa turėtų stiprinti įtikina-

³² Lk 17, 6, in: *Biblija arba Šventasis Raštas*, ekumenini leidimas, vertė Vytautas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999. Internetinis adresas: biblija.lt

³³ Mt 17, 20, in: *Biblija arba Šventasis Raštas*, ekumenini leidimas, vertė Vytautas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999. Internetinis adresas: biblija.lt

³⁴ [Johann Arndt], *Jono Arndto buwufio wyráufo Wyfkupo Lyneburke Rojaus Darzelis pilnas Krikščioniškū Wiežlibyftcžū kaip tokios per Dwafės pilnas Maldas i Dušás yra fodinnamos, Karaláuczuje Mete 1845. Išpáuftas Karališkøj Knyg Drukkawonej Artungo*, p. IX–XXII.

³⁵ [Johann Arndt], op. cit., p. IX–XI.

mumą – tai tikrai įvyko; kita vertus, mitinio pasakojimo struktūrinis pagrindas įgalina ypatingam, išskirtiniam atsitikimui suteikti apibendrinančią reikšmę – negalima tampa galimu (sveiku protu nepaaiškinami dalykai vyksta, nes Dievui nėra negalimų dalykų). Tarsi patvirtinama, kad stebuklas galimas net skaitančiojo kasdienybėje. Ir čia nėra suvedžiotųjų ir suvedžiojamųjų, t. y. skaitytojas nėra apgaulinėjamas: atstatomos pasaulio harmonijos konstruktoriumi čia yra ne tik autorius, bet ir pats skaitytojas, jo išgyvenamas tikėjimo stebuklu ilgesys. Tokie pasakojimai konstruojami išlaikant proporcijas: už gerus darbus – geras atlyginimas, už blogus – atitinkama bausmė.

Tai pačiai stebuklo ilgesio literatūrai priskirtina ir kitas pietistinėje aplinkoje išpopuliarėjęs žanras – biografijos. Galima kalbėti apie hagiografijos žanro atgimimą XIX amžiuje. Vėl iškyla šventojo figūra: tyrumo, maldingo gyvenimo, uolios meilės ir tikėjimo pavyzdys. Ši reikšmė beveik tapati katalikų hagiografijoje teiktosioms – žmogus yra toks koks yra iš Dievo malonės, bet vis dėlto naujieji šventieji labiau susieti su savo užsiėmimo/profesija, kuri lemia jų gyvenimo būdą, laikyseną, įtaką, daromą kitiems. Tokios yra verčiamose knygoje pristatomos biografijos, pvz., Arndto. Gimimas ir mirtis, ypatingo pašaukimo ženklai paklūsta tai pačiai kaip ir katalikų hagiografijoje mito struktūrai: gyvenimo liniją vedanti Dievo ranka, (nu)kentėjimas dėl tikro tikėjimo, dažniausiai susijęs, tiesa, su profesinės veiklos sunkumais, ypatingos mirties aplinkybės. Pvz., Arndtas mirė visiškai ramus, „pergalėjęs“, o jo mirties dieną, 1621 metų gegužės vienuoliktą, buvęs saulės užtemimas. Ši ir panašios biografijos yra savotiškas XIX amžiaus *ars moriendi*, kur išaukštinama rami, natūrali mirtis.

Tačiau yra ir esminių takoskyrų tarp katalikiškos viduramžių ir protestantiškos pietistinės hagiografinės literatūros. Pirmiausia minėtinas būtinas tokios naujojo šventojo biografijos lūžio taškas – pabudimas širdies tikėjimui, „naujas gimimas“ ne atsiverčiant, o būtent pabundant. Ir antra, šventasis parodomas tik kaip įkvepiančio gyvenimo pavyzdys, jo stebuklingų pomirtinių užtariamųjų galių matmuo neplėtojamas: miręs šventasis ilsėdamasis ramybėje laukia Paskutiniojo Teismo dienos, kai bus kartu su visais prikeltas amžinybei. Beje, protestantiškoje aplinkoje atgimusiai hagiografinėi literatūrai, kaip ir pasakojimams apie stebuklingas šventų knygų galias, yra būdingas vadinamasis faktinis tikslumas: didžiųjų vyrų biografijos yra prikištos skaičių, datų ir vietų pavadinimų.

Tiek stebuklinių pasakojimų apie knygas, tiek naujųjų šventųjų biografi- jų kūrimas buvo susijęs su socialinio nesaugumo jausmu, kurį išgyveno XIX amžiaus žmogus. Šventųjų figūroms tenka išskirtinė vieta, jas pasitelkiant savaip (per)konstruojama tikrovė, atitinkamai formuojant individo identi- tetą. Šventasis yra žymėtasis „kitas“. Šventasis skaitytojui – kaip „žvaigždė“, kuriuo norima sekti, su kuriuo norima susitapatinti, kurio gyvenimas ir veikla domina. Šventasis tampa savotišku individo tikrovės saugumo agentu.

Originalių „sušventinimo“ istorijų galima įžiūrėti Prūsijos Lietuvoje am- žininkų kurtuose sakytojų paveiksluose. Tai liaudies pasakojimai, kuriuose sumišę Biblijos tekstai, katalikiški pasakojimai apie šventuosius, aiškus „kito“, „kitokio“ įvardijimas (sakytojai tarsi saviškiai, bet lyg ir nevisai). Tokiuose pasakojimuose kartais sunkiai įžiūrima riba tarp susižavėjimo ir pašaipos. Kurti net savotiški *homo rudens* tipažai. Štai keletas Gaigalaičio, kuris nuolat pabrėžė pats „nieko nežinąs“, tik „jam taip sakę“, „jis taip girdėjęs“, perduoti pasakojimai.

Gwildys iš Melneragės prie Klaipėdos buvo ftropus Krikščionis, kurs fawęs neczėdydawo. Jau fawo Jaunyftėje buwo jis prie Nūobaųnyftės prifikreipęs, ale Surinkimų jis tūkart dar neatlankydawo. Wėliaus jis per Regėjimą ant jų nurody- tas tapęs. Gwildys ypatiškai šlownai giedoti mokėjęs, dar gyws bebudams jis An- gielelius Danguje giedant girdėjęs ir po fawo Smerties jis Wyriausiūju dangiškujų Giedotojų paftojęs, koktai kelioms Moterims apreikšta tapę. – Jeib ųmonės Nedeldienėmis Gintarą Pajurij berinkdami šwentą Dieną neatšwėftu, Gwildys Kartais Nedėldienėmis pats Gintarus lafiojęs ir į Jures atgal metęs³⁶.

Marczis iš Kretingos buwo liefo, ale garbingo Išweizdėjimo; prieš fawę jis aštrei elgdawos. Jam Muczujimo Kygutėse škaiczius, kad Krikščionys pafididųūti ir puikyties pradėję, kaip weik Krikščionumas paftojęs wyriausia Wiera wifos Rymijonų Ciecoryftės, ėmė jis Barzdą ųeldinties, kadangi Skuti- mą Barzdos uų Pafipuikinimą laikė. Jis liko newedęs ir ne yra kaip didųiausia Dalis Sakytojų ano Czėfo, neijokių parwūtų Rubų nedėwėjęs. Prie jo Sermėgos nebuwo nei jokių Knypkų, bet tikt Kabių; į Lową šu margais Uųwalkais jis niekad neguldawo. Taipojau Marczis newalgydawo Kiaulienos ir nieko, kas

³⁶ Vilius Gaigalaitis, op. cit., p. 23.

šventą Dieną ar wirta ar kepta budawo³⁷.

Tankei Klimkus Apreiškimus turėjęs pagal Būdą Sentėwjų. Taip Kartą jam, kurs fawo kuniškame Pawadinime Cimerninks buwęs³⁸, tapę Areiškime prišaukta: Padėk sawo Bylę, eik ir apfakyk ųodį Pono Diewo! [...] Kartą Klimkui Apreiškime tapę paliepta, ant Tilėės bei Smalininkų link eiti ir Diewo ųodį apfakyti. Tai jis ėjo, Namieje niekam nieko nefakęs, ir lankē popirm fawo Kaimynus. Ale tie nenorėjo nieko nū jo girdėti, koktai jam didę Szirdperšą padarydawo. Namieje nerimdamas jis tacziau wēl išėjo lankydamas ųmones, dabar jau ir attfefnes Wietas. Ant sawo tolimų Kelionių prieidawo jis ir tokių ųmonių, kurie jį fu Dėiaugfmu priimdawo³⁹...

Kaip matome, sakytojai pozicionuojami kaip pirmieji apaštalai ar pranašai. Akivaizdus išvaizdos, elgesio ir viso gyvenimo apskritai stereotipizavimas nusižiūrint į krikščioniškąją literatūrą – pirmiausia į Evangeliją ir šventųjų gyvenimus. Taigi, ne tik gyvenimas kuria literatūrą, bet ir literatūra gyvenimą. Per stilizavimą įveikiama individualaus/abstraktaus, tipizuoto ir individualaus gyvenimo priešprieša: individualus gyvenimas įrašomas į ideologinį tikrovės konstruklą.

Surinkimininkų judėjimas šiaip sėsloje valstiečių bendruomenėje suformuoja savitą nomadiškąjį tipą. Sakytojai, kaip apaštalai, „buvo pašaukti“. Jie ir patys savo gyvenimą konstruoja, sekdami evangeliją ir jų biografijų kūrėjai pasakoja jų gyvenimą, laikydamiesi liaudies sąmonėje religinės literatūros įtvirtintos schemos. Sakytojai – keistuoliai keliautojai, asketai, įspūdingu žodžiu besipriešinantys naujovėms, bet jie sykiu ir smalsūs pažangos nešėjai. Gaigalaitis pateikia tokį pasakojimą apie sakytoją:

Jeigu jis bilekur kokį naudingą taitfymą painti gauna, kaip neperfenei Prybėgos Namus Priekulėj, tai jis toktai nūgrunczei apwalgo ir įdaboja, o parkeliawęs fawo Kunigui apie tai papafakojia ir jėško [...] tokius jau taitfysmus ifiteikti⁴⁰.

³⁷ Ibid., p. 22–23.

³⁸ „Klimkus yra fenaję medinę Bažnyčią Jūdkrantij pabudawojęs“, – Gaigalaičio pastaba.

³⁹ Ibid., p. 15–16.

⁴⁰ Vilius Gaigalaitis, op. cit., p. 36–37.

Jau XVI amžiaus viduryje galima kalbėti apie kylantį liuteronų bažnyčios teologų susidomėjimą Viduramžių mistika, kurios buvo paveiktas ir pats Liuteras. XVI amžiaus viduryje vėl aktuli tapo senojo apaštalų dvasingumo tema, augustiniškasis ir jėzuitiškasis pamaldumas⁴¹.

Pietistinės pakraipos judėjimai išplitę visoje Europoje, paliudijo, kad XVII amžiaus antrojoje pusėje jau nebuvo taip svarbu laikytis išgrynintos „teisingos“ dogmos, kur kas svarbiau buvo patirti gyvą tikėjimą. Pakitęs rūpestis ir jausminio tikėjimo poreikis paskatino protestantus pietistus atsigręžti į Viduramžių mistikų tradiciją.

XVII amžiaus pradžioje populiariausiu Vokietijos liuteronų autoriumi tapo Johannas Arndtas (1555–1621) – mistinio ar pusiau mistinio pamaldumo klasikas. Jo pamokslų rinkinys *Von Wahren Christenthum (Apie tikrąją krikščionybę)* ir maldų rinkinys *Paradiesgärtlein (Rojaus darželis)* pelnė tarptautinį pripažinimą. Abi knygos Arndtas rašė ne vienerius metus. *Rojaus darželio* pirmoji versija išėjo 1598 metais, II – 1596, III – 1605. Pirmoji *Pirmosios knygos apie tikrą krikščioniškumą* knyga išėjo 1605 metais, veikalas buvo taisomas ir nuolat pildomas iki 1610 metų. Autorius dar paauglys domėjosi Šv. Augustino (Aurelijus Augustinus Hipponensis, 354–430), Šv. Bernardo Klerviečio (St. Bernard Clairvaux, 1090–1153), Johaneso Taulerio (Johannes Tauler, 1300–1361) ir Tomo Kempiečio (Thomas von Kempen, 1379–1471) raštais. Pats Arndto maldų knygos pavadinimas rodo jo sąsajas su viduramžių pamaldumu, kuomet svarbiausios maldų knygos buvo dominikonų rinkiniai *Paradisus animae (Sielos rojus)* ir *Hortulus animae (Sielos darželis)*. Taigi literatūriniu požiūriu Arndto maldų ištakos yra šv. Augustino, šv. Bernardo raštai, dominikonų ir jėzuitų šaltiniai, ir visa tai, žinoma, paveikta ankstyvojo Baroko.

Arndtas palietė tuo metu visai krikščionybei skaudų pamaldumo nervą savo itin griežtais pasisakymais prieš plintantį paviršutiniškumą ir malonumų ieškojimą.

Abi minėtos Arndto knygos, *Tikroji krikščionybė* ir *Rojaus darželis*, labai paplito ir tarnavo kaip įtakingiausia vokiečių protestantizmo pamaldumo (An-

⁴¹ Christian Braw „Das Gebeth bei Johann Arndt“ in: *Pietismus und Neuzeit. Ein Jahrbuch zur Geschichte des neueren Protestantismus. Band 13. Forschungsberichte über den pietismus in dt. Territorien*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988, S. 15.

dacht) literatūra (iki 1740 metų *Tikroji krikščionybė* dažnai kartu su *Rojaus darželiu* vokiškai buvo perleistos 123 kartus)⁴². Na o pietistai *Tikrąją krikščionybę* traukė į privalomos skaityti literatūros sąrašus.

Arndto knygos buvo verčiamos bemaž į visas Europos kalbas. Arndto proza, kaip ir Pauliaus Gerhardo (Paul Gerhardt, 1607–1676) giesmė, įveikė konfesinius barjerus. Savo raštais Arndtas kūrė vadinamąją ekumeninę liuteronybę, pabrėždamas asmeninį pamaldumą kaip priešpriešą siaurai, ekskliuzyvinei ir poleminei liuteronybei su jos grynojo mokymo centru⁴³. 1734 metais Arndto knygą pavadinimu *Der Tod Adams und das Leben Christie* (*Adomo mirtis ir Kristaus gyvenimas*) išsileido vokiečių Romos katalikai. Taigi Arndto veikalai „katalikiški“ tikrąja to žodžio reikšme, t. y. jos buvo visuotinės knygos.

Arndto knygos ne tik įėjo į tikinčiųjų gyvenimą ir jį formavo, bet ir pačios tapo literatūrinių siužetų objektais, t. y. tam tikra prasme kūrė literatūrą. Yra išlikę netgi anekdotinių pasakojimų, susijusių su Arndto knygomis. Pasakojama, kad XVII amžiaus pabaigoje, Leipcigo pietistams viešint viename iš jėzuitų vienuolynų Madride, Arndto *Tikrasis krikščioniškumas* (*Wahrem Christentum*) buvo parodytas kaip geriausia katalikiška maldingumo knyga. O štai *Rojaus darželio* vertimas į italų kalbą ilgai šalies bažnyčių bibliotekose buvo laikomas skyrelyje apie sodininkystę⁴⁴. Vėlesniuose leidimuose atsirado jau apkalbėti anekdotiniai pasakojimai apie tai, kaip Arndto knyga nei ugnyje degusi, nei vandenyje skendus.

Toks visuotinis leidinio įsišaknijimas bažnytinio gyvenimo ir asmeninio pamaldumo praktikose liuteronybėje beveik neturi pavyzdžių.

Kaip minėta, Prūsijos Lietuvoje *Rojaus darželis* buvo daugiausia kartų – dvidešimt du – perleista surinkimininkų maldaknygė, leista nuo 1807 iki 1918

⁴² Kad Arndto knygos XVIII amžiuje buvo populiaros ir Prūsijos Lietuvoje, be kita ko, liudija tuometinio Vėluvos diakono, būsimojo kunigo ir vyskupo bei Kristijono Gotlybo Milkės (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) sesers Kristinos Petronėlės (Christina Petronella, 1730–1799) vyro Danieliaus Hönige (Daniel Hönige, 1702–1781) 1735 metų rugpjūčio 1 dienos laiškas, kuriame jis nurodo tris, net ir pačiam neturtingiausiam tikinčiajam turėti būtinas religines knygas: Bibliją, Rogalio giesmyną ir Arndto *Tikrąją krikščioniškumą*. ([Daniel Hönigke], Paaiškinamasis raštas dėl prekybos knygomis, 1735–08–01, in: *Bücherhandel der Pfarrer*, GStA PK: XX. HA Rep. 5. Kriegs- und Domänenkammer Königsberg, Titel 15, p. 11r (rankraštis)).

⁴³ Martin Schmidt, „Arndt, Johann (1555–1621)“, in: *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 4, Hrsg. Gerhard Müller, Horst Balz, Gerhard Krause, Berlin: de Gruyter, 1979, S. 126.

⁴⁴ *Ibid.*, S. 129.

metų. Kaip minėta, Šešios knygos apie tikrą krikščionumą sulaukė dviejų vertimų, antrasis perleistas 8 kartus nuo 1807 iki 1911 metų. Bene didžiausią, po Mertikaičio giesmyno, Arndto knygų tankumą gyventojų rankose, liudija ir empiriniai duomenys: Šilutės liuteronų evangelikų parapijoje XX amžiaus antroje pusėje – XXI amžiuje iš parapijiečių surinkta knygų kolekcija⁴⁵.

Vis labiau įsigalint religinei tolerancijai, ypatingai pietistinėje aplinkoje, surinkimininkai vokiečių bendraminčių pavyzdžiu imasi versti ir grynai katalikišką religinę literatūrą. XVIII amžiaus pabaigoje Gottfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostemeyer, 1716–1800) buvo išvertęs itin populiarią Kempiečio giesmę *Širdings pagraudenimas*.

XIX amžiaus pirmojoje pusėje į lietuvių kalbą išverčiamas Arndtui didžiulę įtaką padariusio Viduramžių mistiko Augustinų vienuolio Tomo Kempiečio veikalas *Tamošiaus iš Kempės keturios knygelės apie pasekimą Kristaus (Imitatio Christi, versta iš vokiško leidimo Nachfolge Christi)*. Pirmas lietuviškas leidimas išėjo 1830, pakartotas – 1898 metais⁴⁶. Leidinio prakalboje vertėjas atvirai išpažįsta dogmos antraeiliškumą gyvojo tikėjimo atžvilgiu:

Jau pro pirmą girdėjau: „Kam tes Knygos tiks? Juk yra katilikkiškos!“ Ak bedna Dušėle! Szirdingay tawęs gailiūs. Tu blužniji, apie ką nieko nežinai, Jud. 10⁴⁷. norint ir tą Dingojimą ir tą garbę ant šio Swieto turri, kad daug išmanęs. Szios Knygėles tai fako: Mylėk Diewą ant wiffū Daiktū, Poną Jezū fėkdams, ir jeib tai galētumbei, tay atfifakyk nū wifōs nedawadingōs Mėilės ir škirkis nū wiffū Daiktū, ant kurrū Prigimtis tawo uždidega. Jey tai waddini KatilikkišKay, tay iš Szirdiēs meldžūs: Diewe! padaryk manę ir mus wiffus tokeis tikkrais Tāwo Katilikkais⁴⁸.

⁴⁵ Kolekcija saugoma Šilutės evangelikų liuteronų bažnyčioje.

⁴⁶ Tiesa, pirmieji Kempiečio veikalą *Imitatio Christi* į lietuvių kalbą išsivertė Didžiosios Lietuvos katalikai: pirmas leidimas išėjo 1772 metais, o 1852 metais pasirodė antrasis, aprobuotas paties vyskupo Motiejaus Valančiaus.

⁴⁷ Judo laiškas, 10 eilutė: „Šitie šmeižia, ko neišmano, o ką prigimtimi pažįsta kaip neprotingi gyvuliai, nuo to žlugs.“ (biblija.lt)

⁴⁸ [Kristijonas Endrikis Mertikaitis], „Reikalinga Priekalba“, in: *Tamóšaus iš Kempės kėturos Knygėles apie Pafekimma Krištaus práfto Draugbrolio lietuwišKay išwerftos ir išdrukkawotos Mete 1830. Tilžeje prie Drukkawótojo Endrikio Pufto*, p. VI.

Pietistinė literatūra, šaknimis įaugusi į Viduramžių ir Baroko literatūrą, lietuvių kalboje formavo stilistinę alternatyvą griežtai racionaliai klasicistinei raiškai. Su šia literatūra buvo pratęsta sodrios, natūralistinės, stulbinai siekiančios raiškos tradicija, kuri iš dalies mums pažįstama iš Melchioro Švobos (Melchior Schwabe, 1624–1663) giesmių ar Kristijono Donelaičio (1714–1780) kūrybos. Tačiau, pavyzdžiui, minėtose Arndto knygoje ji grįžta su galinga vakarietiškos patirties ir kokybės jėga.

Lietuvių kultūros kontekste įdomus yra surinkimininkų literatūros posūkis prie perdėto jausmingumo, sentimentalumo. Plintant surinkimininkų judėjimui, vis labiau stiprėjo kasdienio gyvenimo ir elgesio suvaržymai. Kasdienis materialusis lietuvių valstiečio gyvenimas dėl neturto ir taip buvo pakankamai asketiškas (kokia ten prabanga XVIII amžiaus lietuvių valstiečio stuboj), tad riboti buvo galima nebent prašmatnesnių drabužių, papuošalų dėvėjimą, įmantresnių patiekalų ar alkoholio vartojimą. Vis dėlto kiekvieno lietuvininko labiausiai pajusti buvo seksualinės raiškos apribojimai. Tabuizuotas seksualinis gyvenimas, griežtas aprangos kodas, vyrų ir moterų atskirtis kasdieniniame gyvenime ir religinių praktikų metu (surinkimuose moterys sėdi kairėje, vyrai – dešinėje stubos pusėje), pramogų ir laisvesnio bendravimo zonų panaikinimas (gegužinės, jaunimo susibūrimai, netgi nekalti žaidimai ir juokai – nuodėmė!), būtinybė slėpti jausmus didino individo patiriamą įtampą. Sunkaus darbo, asketiškos buities, griežtų socialinių normų, nuolatinės nuodėmės baimės diskriminuojama jausminė asmens dalis reikalavo „legalaus“ raiškos lauko. Ir jis buvo sukurtas: surinkimų praktikose jausmai galėjo veržtis „legaliai“ – tad ašaringos giesmės ir maldos iš karto tapo labai populiarios ir nuolat vis naujos kuriamos. Tai buvo tam tikra sublimacija, persmelkta nenatūralumo, perkrauta kraštutinybių (veikiausiai dėl to į tokias praktikas dirgliai reagavo genialusis Donelaitis), bet vis dėlto tai buvo vadinaimojo emocinio intelekto formavimo priemonė. Ir pirmieji sentimentalizmo estetikos daigai lietuvių literatūroje.

Esminio išganyto rūpesčio prislėgtam XIX amžiaus tikinčiajam, atsigrežus į Dievą, į nepaaiškinamą, bet aiškiai jaučiamą realybę, Viduramžių ir Baroko epochų pasaulėjauta atrodė visiškai sava. Šaknimis į šias epochas ir jų estetiką įaugusi surinkimininkų literatūra XIX amžiuje iš esmės žengė „į

koją“ su pasaulietinėje Europos literatūroje vykusiais procesais. Religinis ir estetiškas išgyvenimai yra šalia vienas kito, maitinami to paties iš atviros, nuogios, sužeistos širdies trykštančio šaltinio⁴⁹. Vis dėlto surinkimininkai buvo, kad ir maištaujantys, bet Apšvietos vaikai: siekė socialinio asmens orumo, branginę gimtąją kalbą ir puoselėję jos literatūrą, smalsiai besidairę į pasaulį, godžiai skaitę kelionių į tolimus kraštus aprašymus, krapštę pakaušius prie įsigyjamos naujos ūkio technikos, gurkšnoję kafiją, sprendę moralinės lygtis, šmugeliavę su žemaičiais ir didžiavęsi pranašumu prieš juos. Ir, labai svarbu – aktyvios veiklos, o ne „tekšojimo verksme ir dejavime“ šalininkai tiek ūkio, tiek socialiniuose politiniuose veikimuose, tiek dievoieškos rūpesčiuose.

GIMSTANTIS POMĖGIS SKAITYTI

„Mažųjų žmonių“, liaudies, inicijuotas surinkimininkų judėjimas augo ir stiprėjo kartu su augančiu lietuvininkų raštingumu ir pingančia knyga. Vokiečių literatūros tyrėjai konstatuoja, kad būtent pietistinės pakraipos judėjimai ypačingai paskatino paprastam žmogui skaityti skirtų religinio pobūdžio tekstų (vok. *Lesestoffe*) radimąsi. Jokių kitu metu tokiais kiekiais ji nebuvo rašoma, platinama ir skaitoma taip intensyviai, kaip pietistinių judėjimų išplitimo metu. Pietistiniai spaudiniai 1740 metais sudarė tris ketvirtadalius visų voikiškų tokio pobūdžio spaudinių, o 1780 metais vis dar vieną penktadalį⁵⁰.

Griežtų moralinių draudimų jūroje lietuvininkams iškilo „legalios“ pramogos sala – galimybė skaityti. Gausiai leista, daugiausia jausminius išgyvenimus kirbinanti literatūra, buvo būdas pabėgti nuo realybės, asmeniškai intymiai

⁴⁹ 1812 metais išėjusiame anglų puritonų rašytojo Johno Bunyan (1628–1688) veikalė Šventasis karavimas (pakartotinas Frydricho Kuršaičio (1806–1884) parengtas leidimas išėjo 1852), meldžiama: „Ak Jėzau fumušk mano Szirdį fawo Kryžiumi, sudrafsyk ją fawo Erškcęczû Wainiku, išronyk ją fawo Ronomis, ileifk tawo Kentėjimą i mano Szirdį...“ ([Frydrichas Kuršaitis], *Jono Bunyano Szwentafis Karawimas, kaip taji Jėzus Kristus, blowingafis Gywaftiės Ercikis prieš Wėlnią, beifngaji Tamfjbės Kunigaikšti, dėl Žmogaus=Dušios karauja. Tą iš Naujo perweizdėjo ir pėrtaiše Fridrikis Kuršatis, Lietuwininkû Kunigs Karaliáuuczuje. Karaliáuuczuje 1852. Raštats išspaušta ir gaunama prie G. D. Boehmer, p. 6).*

⁵⁰ Heidrun Alzheimer-Haller *Handbuch zur narrativen Volksaufklärung. Moralische Geschichten 1780–1848*, Berlin: Walter de Gruyter, 2004, S. 95.

išgyventi nuoširdaus tikėjimo apimto asmens dramą tarp to, koks pasaulis ir aš pats esu ir tarp to, koks pasaulis ir aš pats idealybėje turėtume būti.

Pirmą kartą lietuvių raštijos istorijoje literatūra iš tiesų tampa liaudies, paprasto žmogaus kasdienybės dalimi⁵¹. Ir galbūt pirmą kartą lietuvių raštijos istorijoje literatūra taip visuotinai atlieka pagrindinę savo funkciją – išplečia asmens buvimo galimybes, panardina skaitytoją į alternatyvų, fikcijos pasaulį, suteikdama galimybę patirtį vidinei asmens raidai tokį būtiną katarsį. Būtent nuo surinkimininkų judėjimo mes galime pradėti kalbėti apie skaitančio nacijos pirmuosius žingsnius. Ir nežiūrėkime iš aukšto – neva menkavertė, šabloniška, neskoningai sentimentali. Tik tokia, skaitytojo pasirengimą ir poreikius atitinkanti literatūra galėjo sukelti skaitymo bumą. Ir mūsų nacija ėmė žengti nuo *homo ludens* prie *homo legens*.

IŠVADOS

Surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje gyvavo apytikriai nuo XVIII amžiaus vidurio iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Maždaug tiek pat laiko buvo verčiama, kuriama ir leidžiama surinkimininkų poreikius atitinkanti literatūra. Pirmiausia ir labiausiai lietuvių surinkimininkai pamėgo giesmę, kuri kasdienybėje iš dalies keitė liaudies dainą. Absoliučiai populiariausia surinkimininkų knyga laikytinas Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmynas „Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi“. Pirmą kartą išleistas 1800 metais, sulaukęs daugybės perleidimų, giesmynas vartosenoje išsilaikė iki pat XX amžiaus vidurio. Šiek tiek vėliau išpopuliarėjo ir įvairūs prozos žanrai: katekizmai, pamokslai ir jų rinkiniai, įvairaus pobūdžio dorovinė ugdomoji bei misijų tolimuose kraštuose veiklą pristatanti kelionių literatūra, sakytojų laiškai ir biografijos.

Prūsijos Lietuvos surinkimininkai pamėgo ir į lietuvių kalbą pirmiausia

⁵¹ Ortografijos tyrėjo Mindaugo Šinkūno atlikta Degenų spaustuvės leidinių analizė parodė, jog surinkimininkams skirtų spaudinių rašyba buvo paprastinama sąmoningai, taikantis prie lietuvių kalbą gerai mokančių, bet dar palyginti menkus skaitymo įgūdžius turinčių valstiečių. Žr. Mindaugas Šinkūnas, „Surinkimininkų ir bažnytinių leidinių ortografijos skirtumai Degenų spaustuvės leidiniuose“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2018, t. 46: *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, p. 00–00.

ėmėsi versti vokiškoje pietistinėje aplinkoje populiarius autorius, kurių kūryba neretai buvo susijusi su katalikiškos viduramžių mistikos tradicija. Kaip pats populiariausias Prūsijos Lietuvoje surinkimininkų prozos autorius minėtinas Johannes Arndtas ir jo veikalai: maldų knyga *Rojaus darželis* (tai buvo daugiausia kartų – dvidešimt du (1807–1918 m.) – perleista surinkimininkų maldaknygė) ir Šešios knygos apie tikrą krikščionumą (dingus pirmojo vertimo į lietuvių kalbą rankraščiui, antrasis vertimas 1807–1911 metais perleistas 8 kartus). Vis labiau įsigalint religinei tolerancijai, surinkimininkai vokiečių bendraminčių pavyzdžiu ėmėsi versti ir grynai katalikišką religinę literatūrą, pvz., Arndtui didelę įtaką padariusio Viduramžių mistiko Thomo von Kempen veikalus.

Surinkimininkas išgyveno dvejoją ilgesį: gaivinančio tikėjimo (bent kaip garstyčios grūdelio) ir stebuklo. Šį ilgesį atliepė, tad išpopuliarėjo įvairiausios su tikėjimu susijusios stebuklinės mistinės istorijos. Viena tokių, noriai perimta iš Vakarų ir prigijusi Prūsijos Lietuvoje, buvo apie ugnyje nedegančias, vandenyje neskęstančias Arndto knygas (šie 14 puslapių verstiniai stebukliniai pasakojimai buvo dedami kiekvieno *Rojaus darželio* leidimo pradžioje). Stebuklo ilgesio literatūros tradicijai atstovavo ir visai naujas lietuvių literatūroje žanras – vadinamosios burtikės, t. y. aforizmų, paimtų iš Martyno Liuterio raštų, giesmyių ar kitos religinės literatūros, spausdintų ant atskirų kortelių, rinkinys. Burtikės, nepaisant krikščioniško turinio, Prūsijos lietuvių buvo susietos su magijos sritimi: jas traukiant buvo, spėjama ateitis, patikrinami priimami gyvenimiški sprendimai ir pan. Tai pačiai „stebuklo ilgesio“ literatūrai priskirtinas ir kitas surinkimininkų aplinkoje išpopuliarėjęs žanras – biografijos. Verstinėje literatūroje buvo dedamos populiarios „naujų šventųjų“ – tyrumo, maldingo gyvenimo, uolios meilės ir tikėjimo pavyzdžių – biografijos, pvz., minėto Arndto. Toks šventasis suvoktas kaip žymėtasis „kitas“. Jis tarsi „žvaigždė“: juo norėta sekti, su juo siekta susitapatinti. Originalių „sušventinimo“ istorijų galima įžiūrėti Prūsijos Lietuvoje amžininkų kurtuose sakytojų paveiksluose. Tai liaudies pasakojimai, kuriuose sumišę Biblijos tekstai, katalikiški pasakojimai apie šventuosius, aiškus „kito“, „kito-kio“ įvardijimas (sakytojai tarsi saviškiai, bet lyg ir nevisai). Sakytojai pozicionuojami kaip pirmieji apaštalai ar pranašai. Šiose biografijose akivaizdus išvaizdos, elgesio ir viso gyvenimo apskritai stereotipizavimas nusižiūrint į krikščioniškąją literatūrą – pirmiausia į Evangeliją ir šventųjų gyvenimus. Iš

lūpų į lūpas plitusias sakytojų biografijas pagal liaudies kūrybinės energijos proveržį galima laikyti savita mito, pasakos alternatyva.

Surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje didele dalimi kilo „iš apačios“, buvo liaudies, tad literatūra taip pat versta ir kurta ne kunigų, o pasauliečių – neretai mokytojų ar tiesiog ūkininkų. Palyginti menkai išsilavinusio entuziasto iš liaudies poreikis imtis rašto darbų vertintinas ir kaip atsiliepimas į tokio pat paprasto neišsilavinusio skaitytojo poreikius, ėmus formotis skaitančiai ir rašančiai visuomenei. Naivi ir paprasta, neretai perdėtai jausminga surinkimininkų literatūra formavo stilistinę alternatyvą išlavintai, griežtai racionaliai klasicistinei literatūrai ir laikytina pirmaisiais sentimentalizmo estetikos daigais lietuvių literatūroje. Pirmą kartą lietuvių raštijos istorijoje literatūra iš tiesų tapo liaudies, paprasto žmogaus kasdienybės dalimi. Ir galbūt pirmą kartą lietuvių raštijos istorijoje literatūra taip visuotinai atliko pagrindinę savo funkciją – išplėtė asmens buvimo galimybes, nardino skaitytoją į alternatyvų, fikcijos pasaulį, suteikdama galimybę patirti katarsį.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

ALEKNAVIČIENĖ ONA, *Jono Bretkūno Postilė Lietuvoje: sklaidos istorija*, in: *Jono Bretkūno Postilė*, parengė Ona Aleknavičienė, studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005, p. 13–143.

ALEKNAVIČIENĖ ONA, „Jono Bretkūno *Postilės* (1591) teksto istorija: perikopių redagavimo šaltiniai“, in: *Archivum Lithuanicum*, t. 10, 2008, p. 29–60.

ALZHEIMER-HALLER HEIDRUN, *Handbuch zur narrativen Volksaufklärung. Moralische Geschichten 1780–1848*, Berlin: Walter de Gruyter, 2004.

[ANONYMUS], „Prikalba“, in: [Jonas Orantas], *Nobazdininko Jono Oranto, buwūfo wyraūfo Wyfkupo Kunigaikštysteje Lyniburkiej, šešos Knygos apie Tikkra Krikščzonuma apie naudinga Priřiwertima, širdinga Gailesti ir Smutka del Grieku, kaip ir apie tikkra Tikejima, ir šwenta Gywenima wiernu Krikščzonu. Podraugei fu žegnone papildytoms Maldu=Knygoms, wadinamoms Rojaus=Darzelis*, Karalaučius: Endrik Degen, 1807, p. 3–20.

[ARNDT JOHANN], *Jono Arndto buwūfo wyrūfo Wyfkupo Lyneburke Rojaus Darzelis pilnas Krikščzonišškū Wieřlibyřtczū kaip tokios per Dwafės pilnas Maldas i Duřás yra řodinnamos*, Karaláućzuję Mete 1845. Išřpáuřtas Karaliřskojeř Knyg Drukkawonejeř Artungo, 1845.

BIBLIJA ARBA ŠVENTASIS RAŠTAS, ekumeninis leidimas, vertė Vytautas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999. Internetinis adresas: biblija.lt

- BENDSE GERTRUD, „Giedojam tau – Wir singen dir“. Zur Textgeschichte der preußisch-litauischen Gesangbücher im 18. Jahrhundert, *Hellesche Sprach- und Textforschung*, t. 8, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: XVIII–XIX amžiai, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963.
- [BOGATZKY KARL HEINRICH VON], *Prafta, alle u Aukfą brangefne Skarbinyczele Diewo Waiku, fawo Skarbą Danguje turrinczuju, kurroje yra randami kelli šwento Rašto Ludijimai fu noba niais Giefmū Atfidufajimais [...]. Ant Kaštū ne kurriū Lietuwninkū ant naujo Raštais išpausta Tilėjū*, 1832.
- BRAW CHRISTIAN, „Das Gebeth bei Johann Arndt“ in: *Pietismus und Neuzeit. Ein Jahrbuch zur Geschichte des neueren Protestantismus. Band 13. Forschungsberichte über den pietismus in dt. Territorien*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988, S. 9–24.
- [BRETKŪNAS JONAS], *Giefmes Duchauņas / ifch Wokifchka ing Lietuwifchka liešuwifchka liešuwī / per nekurius Plebonus Hercegiftes Prufu / perguldytas. Iffpauštas Karaliaucziē / per Jurgi Osterbergera*, 1589.
- [BRETKŪNAS JONAS], *Kollectas Alba Pafpalitas Maldas / praftafū Nedeliafu ir did3ofu Schwentefu / per wiffus mætus Hercegifteie Prufu giedamas / ifch Wokifchko liešuwio / ing Lietuwifchka perguldytas / Per Jana Bretkuna. M.D.LXXXIX*, [1589].
- [BRETKŪNAS JONAS], *Postilla Tatai estī Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu / fakamui Bašniczoie Krikščionifchkoie / nūg Aduento ik Wæliku. Per Jana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziūie Prufūfu. Iffpaude Karaliaucziūie Jurgis Osterbergeras*, 1591.
- [GAIGALAITIS VILIUS], *Die evangelische Gemeinschaftsbewegung unter den preußischen Litauern. Geschichtliches und Gegenwärtiges*, Königsberg: Beyer, 1904.
- [GAIGALAITIS VILIUS], *Ewangeliški Surinkimai Lietuwoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradėią, Augimą bey dabartinį Buvį. Sutaifė Kunigas Dr. W. Gaigalatis, Priekulė*, 1905.
- GRYGA JONAS, „Iwedims“, in: [Karl Heinrich von Bogatzky], *Didyfis Darbas Prifiwertimo Diewopi rašytas wifūtinam Pabudinimui ant tikro Prifiwertimo podraug fu reikalinga Priekalba nū nabaštininko Endrikio von Bogackio dabar lietuwiškai perstatytas, jeib šime pafkiaufiame Czēfe, kur tukftant Keliū gaunam išwyfti, derėtu Atšifekimui wifiems Keleiwjams Danguna, Tilžė: Lituania*, 1912.
- GRYGA JONAS, *Apraszymas apie Mažosios Lietuwos ewangelizką baznyczią ir ewangelizką lietuwininkų senąjį surinkimą seniau ir dabar*, Klaipėda: Rytas, 1926.
- GUDAITIS KRISTUPAS, *Lietuviai evangelikai*, Rodney: Rūta, 1957.
- [HEYM JOHANN GOTTLÖB], *Mišknygos, kurrofa wiffos Ewangēlios per czēlū Mētū išguldytos, jeib noba nini Gaspadorei ir fu fawo Nammiškeis Nammėj' Diewui werty flūit ir tikrū šinnū apie wiffū Išganimo Dawadū gāutu. Karalāuczuje Raštais išpaustos per Ering bey Aberland karališkus Drukorus*, 1800.
- HÖNIGKE DANIEL, *Paaiškinamasis raštas dėl prekybos knygomis, 1735–08–01*, in: *Bücherhandel der Pfarrer*, GStA PK: XX. HA Rep. 5. Kriegs- und Domänenkammer Königsberg, Titel 15, p. 11r–12v (rankraštis).
- KAUNAS DOMAS, *Iš lietuvių knygos istorijos: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919*

- metų, Vilnius: Mokslas, 1986.
- KAUNAS DOMAS, *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- KAUNAS DOMAS, *Mažosios Lietuvos knygų link: dokumentinio paveldo socialinėje aplinkoje sakytinė ir vaizdinė istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- [KURŠAITIS FRYDRICHAS], *Jono Bunyano Szwentafis Karawimas, kaip tq̄ Jėzus Kriftus, šlowingafis Gywaftiēs Ercikis prieš Wėlnią, beifingaj̄ Tamfybės Kunigaikšt̄, dėl Źmogaus=/Dušidōs karauja. Tq̄ iŝ Naujo perweizdējo ir pėrtaiŝe Fridrikis Kurŝatis, Lietuwininkū Kunigs Karaliūcuzuje. Karaliūcuzuje 1852. Raŝtais iŝŝpauŝta ir gaunama prie G. D. Boehmer, 1852.*
- LIETUVOS BIBLIOGRAFIJA. Serija A. Knygos lietuvių kalba, t. 1: 1547–1861, T. 2: 1862–1904, Vilnius: Mintis, 1969, 1985.
- [LIUTERIS MARTYNAS, RAMBACHAS JOHANNAS JAKOBAS], *D. Mert. Luteraus Māas Katgĩfmas ir D. Jono Jok. Rambako Pámokflas. Karaliūcuzuje 1750.*
- [MERTIKAITIS KRISTIJONAS ENDRIKIS], *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliŝki Pŝalmai, kuros ikŝolei kaip po wiena kaip ir po kelles, ̄ mažas Knygeles Suraŝyŝtas Buwa, Dabbar alle wienas Knygas furinktas ir pagal norejima kelliu Nūbaznu Duŝiu ̄ Druka Padūtas, Antrū kartū Iŝpauŝtas. Til̄ėj; 1817. Raŝtais iŝpauŝtas prie Endrikis Poft, Karaliŝkas Druckorus ir Knygininkas, 1817.*
- [MERTIKAITIS KRISTIJONAS ENDRIKIS], „Reikalinga Priekalba“, in: *Tamóŝaus iŝ Kempės kėtuos Knygėles apie Pafekimma Kriftaus práfto Draugbrolio lietuwiŝkay iŝŝwerŝtos ir iŝdrukkawotos Mete 1830. Til̄eje prie Drukkawótojo Endrikio Puŝto, 1830, p. III–VIII.*
- MICHELINI GUIDO, *Mažosios Lietuvos giesmyių istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XIX a. pabaigos*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.
- NACIONALINĖS BIBLIOGRAFIJOS DUOMENŲ BANKAS, internetinis adresas: <https://nldb.libis.lt/showRecordDetails.do?recordNum=29&bild=808072&catalog=false&esId=&previewUrl=undefined&epaveldas=f>
- [OSTERMEYER GOTTFRIED], *Erste Littauische Liedergeschichte, ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenschen Gemeine Pastore seniore du der Königl. Deutschen Gesellschaft zu Königsberg Ehrenmitglied, Königsberg: gedruckt mit Drieŝtischen Schriften, 1793.*
- OSTERMEJERIS GOTFRYDAS, *Rinktiniai raŝtai*, parengė ir išvertė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- PĖTERAITIS ANUSAS, *Surinkimai Prūsų Lietuvoj / Sakytojas Anusis Pėteraitis*, [Tübingen: Lietuvių Evangelikų liuteronų Vyr. Bažnyčios Taryba, 1951.
- [PLONIUS DOVYDAS], „Priekalba. Arba Suraŝimmas ŝiū Miŝū Knygū, apie jū Prafidejimmā“, in: *Miŝū Knygos. Tai yra: tai Iŝguldimmas ewangeliŝkū Miŝōs Źod̄ū pėr cžėlā Mėtā, ant wiffū Nedėlės Dienū. Iŝ wokiŝku Miŝū Knygū į lietuwiŝkā Kalbā pėrgulditos, ir drukawotos, Mette 1826. Ir tas Tiefā ne iŝ wienū Knygū yra imtos, bet iŝ kelliū, butent daugiausiai ŝ Oranto Miŝū Knygū, Auguft Ermann Franka, D. M. Luteraus Miŝū Knygū, ir dar kellū Kunnigū, ̄ Knygas judetos, ir Prufū Źėmeje gywenantiems Lietuwininkams Raŝtais pirma karta iŝŝpauŝtos. Druck und Verlag*

- von Heinrich Poft in Tilsle, Tilžė: Heinricho Posto spaustuvė, 1826, p. 8.
- POCIŪTĖ DAINORA, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995.
- SCHENDA RUDOLF, *Volk ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910*, Frankfurt a. M.: Klostermann, 1970.
- SCHMIDT MARTIN, „Arndt, Johann (1555–1621)“, in: *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 4, Hrsg. Gerhard Müller, Horst Balz, Gerhard Krause, Berlin: de Gruyter, 1979, S. 121–129.
- SIDABRAITĖ ŽAVINTA, *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- SIDABRAITĖ ŽAVINTA, TRIŠKAITĖ BIRUTĖ, „Johann Jacob Quandt: „ich [...] mir diese Sprache einiger maßen bekannt gemacht“, *Annaberger Annalen* 25, 2017, S. 9–35.
- STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ INGA, *XIX a. pirmosios pusės surinkimininkų giesmyių istorija (genezė ir kalba)*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, filologija (04H), Vilniaus universitetas, 2014.
- ŠINKŪNAS MINDAUGAS, „Surinkimininkų ir bažnytinių leidinių ortografijos skirtumai Degenų spaustuvės leidiniuose“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 46: *Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje*, 2018, p. 00–00.
- TRIŠKAITĖ BIRUTĖ, SIDABRAITĖ ŽAVINTA, „Johannas Jacobus Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai“, *Archivum Lithuanicum* 18, 2016, p. 47–88.

ŽAVINTA SIDABRAITĖ
KOTRYNA REKAŠIŪTĖ

Some trends in the formation of *Surinkimininkai* literature in Prussian Lithuania: links with the Western tradition and local innovations

Summary

The Pietist movement *Surinkimai* in Prussian Lithuania lasted approximately from the middle of the eighteenth century to the end of the Second World War. The literature answering the needs of *Surinkimininkai* was translated, written, and published for about the same duration of time. For the Lithuanian *Surinkimininkai*, the most preferred genre was the hymn that to some extent replaced the folk song in their daily life. The hymnal *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi* (Various New Hymns or Evangelical Psalms) by Kristijonas Endrikis Mertikaitis (about 1775 – before 1856) should be considered the absolutely most popular book among the *Surinkimininkai*. Later, various genres of prose became popular: catechisms, sermons and their collections, moral educational literature, as well as biographies, travelogues, and preachers' letters. More voluminous works were mostly translated literature that had evolved from the tradition of medieval mysticism or was part of it (works by Johann Arndt, Thomas von Kempen, and others). The so-called *burtikė*, much liked by the *Surinkimininkai*, should be seen as an original genre of Lithuanian literature: a *burtikė* was a collection of cards, each card bearing maxims from the works by Martin Luther, hymnals, or other religious literature. Despite their religious content, *burtikės* were associated with the sphere of magic: by drawing them, people predicted the future, checked the decisions made, and the like. The biographies of the preachers spread by word of mouth among the *Surinkimininkai*. These were folk stories formed on the examples of the descriptions of the lives of the 'new saints', of biblical texts about the apostles, and of the Catholic narratives about the saints. The outbreak of creative folk energy allows considering these biographies of the preachers or other better-known pious heroes an original alternative of the myth or the fairy-tale.

In Prussian Lithuania, the *Surinkimininkai* movement was mostly a 'bottom-up' one; it was a movement of the people, and therefore for the first time in the literary history a fair amount of literature was translated not by pastors but by laymen – teachers and sometimes farmers. The urge of a rather poorly educated enthusiast from the people to take up written work should be seen as a

response to the needs of equally poorly educated reader at the time of the rise of a reading and writing society. Naïve and simple, at times too sentimental, the literature of the *Surinkimininkai* formed a stylistic alternative to the refined, strict, and rational Classicist aesthetics and should be considered as the first shoots of sentimental aesthetics in Lithuanian literature.